

Jonathan Sacks

O SVOBODĚ A NÁBOŽENSTVÍ

*Třicet šest biblických zamýšlení
vrchního britského rabína*

Jonathan Sacks

O SVOBODĚ A NÁBOŽENSTVÍ

*Třicet šest biblických zamyšlení
vrchního britského rabína*

Nakladatelství P3K
Praha 2008

*Kniha je volným překladem z cyklu nazvaného
Covenant & Conversation, ve kterém se rabín
Sacks pravidelně zamýšlí nad tématy týdenních
oddílů čtení Tóry. Vybral a přeložil Jan Divecký.*

*Po dohodě s kanceláří vrchního rabína
Commonwealthu upozorňujeme laskavé čtenáře,
že rabín Sacks nenese odpovědnost za případné
chyby v překladu textů.*

© Jonathan Sacks, 2005, 2008
Translation © Jan Divecký, 2005, 2008
© Nakladatelství P3K, 2005, 2008

ISBN 978-80-87186-00-8 (váz.)
ISBN 978-80-87186-41-1 (ekniha pdf)

Obsah

Místo úvodu poznámka o čtení Tóry	7
Sidra Berešit	
Násilí ve jménu náboženství	9
Šaty ze světla	11
Tři stupně tvoření	16
Sidra Noach	
Drama o čtyřech dějstvích	20
Víra a odvaha	22
Babylonský příběh nebe a země	24
Sidra Lech lecha	
Dlouhá cesta ke svobodě	29
Být sám sebou	31
Paradox vlastnictví	35
Sidra Vajera	
Bůh v cizincově tváři	38
Váhání	40
Dítě jako zázrak	43
Sidra Chaje Sara	
Judaismus a islám	46
Modlitby praotců	48
Slib	51
Sidra Toldot	
Esav s lidskou tváří	54
Proroctví a věštba	56
Vyvolení a ti druzí	58
Sidra Vajece	
Setkání s Bohem	63
Umění naslouchat	65
Tiché „já“	70

Sidra Vajišlach	
Morální dilema	73
Tváří v tvář vlastnímu osudu	75
Jákovův osud, jméno Jisrael	80
Sidra Vaješev	
Příběh dvou žen	83
Odmítání útěchy	85
Kdyby byl Reuven býval věděl	87
Sidra Mikec	
Člověk míní, Bůh mění	93
Převleky	95
Judaismus a dualita	97
Sidra Vajigaš	
Tři kroky lidstva	104
První kající	106
Tři stupně nápravy	108
Sidra Vajchi	
Revoluce času	114
Efraim a Menaše	119
Milosrdná lež	121
Slovník pojmů	124

Místo úvodu poznámka o čtení Tóry

Tóra (Pět knih Mojžíšových) není k údivu mnohých čtenářů objemným tlustým románem. České překlady mírají kolem dvou set stran. Četba Tóry je ovšem celoživotní záležitostí. V židovské tradici je pevně ukotven zvyk předčítat každou sobotu v synagogách část textu tak, aby se za rok přečetla celá kniha a mohlo se začít znovu. Tyto týdenní oddíly se nazývají sidry. Celá Tóra je členěna na 54 částí a roční cyklus čtení začíná a končí během podzimního svátku Simchat Tora. (Ve starověkém Izraeli byl původně tříletý čtenářský cyklus.)

Během šabatového předčítání Tóry bývá postupně vyvoláno sedm mužů, z nichž první by měl být kohen (příslušník kněžské rodiny Mojžíšova bratra Aharona), druhý levi (příslušník kmene Levi) a po nich pět „Izraelců“. I na svátky se z Tóry předčítají vhodně vybrané pasáže pro šest, pět či čtyři volané podle významu svátku. Ještě v talmudické době byl předčítaný text Tóry průběžně překládán do tehdy hovorové aramejštiny. Tento zvyk se postupně vytratil.

Po týdenním oddílu Tóry se v synagoze ještě čte pasáž z vybraného prorockého textu – tzv. haftara.

Veřejné předčítání z pergamenového svitku Tóry je možné jen za přítomnosti alespoň deseti dospělých mužů (minjan). Jednotlivá slova Tóry musí čtenář řádně vyslovit (na svitku nejsou psané samohlásky, takže je to velmi obtížné) a navíc má každé slovo svou zvláštní melodickou značku. Proto ze svitku místo vyvolaných mužů zpravidla čte školený BAAL KORE.

Bývá zvykem učenců a rabínů pronášet během týdne a zejména o šabatu DIVREJ TORA (slova Tóry) na vybraná témata právě aktuální sidry. Kniha, kterou držíte v ruce, je vlastně výběrem různých zamyšlení k tématům První knihy Mojžíšovy, která rabín Sir Jonathan Sacks v uplynulých letech pronesl. Ke každé sidře jsme vybrali tři zamyšlení a pevně věříme, že vám nabízíme velmi inspirativní čtení.

Kniha je určena širší čtenářské veřejnosti a nevyžaduje žádné vstupní odborné znalosti judaismu. Navíc jsme texty rabína Sackse doplnili o abecedně řazený slovník vybraných pojmů (v závěru).

Pro snadnou orientaci v biblických textech používáme standardní členění textu na kapitoly a věty, občas v komprimované podobě – např. (1M 1:1–10) = První kniha Mojžíšova, 1. kapitola, věty 1 až 10.

Pokud to bylo možné, volili jsme hebrejské varianty jmen postav a knih. Pro čtenáře zvyklé na české názvosloví uvádíme při prvním užití hebrejského výrazu v závorce český ekvivalent, například Jicchak (Izák) nebo Moše (Mojžíš).

Jan Divočký, překladatel

Sidra Berešit

První kniha Mojžíšova, kapitoly 1–6

Násilí ve jménu náboženství

Nábožensky inspirované násilí se jako strašidlo vrátilo na svět. Únosy rukojmích, jejich vraždění, sebevražedné atentáty a masakry školních dětí se staly součástí naší reality. Hovoříme o hrozbě zbraní hromadného ničení a o zneužití civilních letadel. Přitom svou pozornost mylně obracíme k prostředkům boje a zapomínáme na to hlavní – na motivy útočníků. Nejmocnější zbraň hromadného ničení však zcela jistě leží v lidských srdcích.

Nejvýmluvnějším vyjádřením současnosti jsou závěrečná slova sidry Berešit. Poté, co Bůh stvořil pevný řád světa, shlédl na lidské bytosti, svůj vrcholný výtvar, a zjistil, že proměnily jeho dílo v chaos. Tóra uvádí doslova: „Bůh zalitoval, že stvořil člověka na zemi, a trápil se.“ To zcela zásadním způsobem vyvrací argumenty těch, kdo vraždí nevinné a tvrdí, že tak činí Božím jménem.

Vztah mezi náboženstvím a násilím je narýsován již na samotném počátku biblického příběhu lidstva. První dvě děti, Kain a Hevel (Ábel), se rozhodly přinést Bohu oběť. Hevelovu oběť Bůh přijal, Kainovu odmítl. Hned první náboženský akt v historii lidstva vedl k bratrovraždě! Náboženství nám (pohledem Tóry) negarantuje žádné jistoty. V optimálním případě může člověka pozdvihnout téměř na roveň andělům, v nejhorsím z něj udělá nejděsivější sílu na zemi.

Jaký je vlastně vztah mezi náboženstvím a násilím? Posledních sto let nabídlo tři hlavní představy.

1. První byla Freudova teorie, podle níž je náboženství produktem oidipovského komplexu. V pravěké historii příslušníci primitivního kmene často žárlili na postavení svého náčelníka, a tak ho zabili. Následně je pronásledoval pocit viny a „duch oběti“ se jim stal Božím hlasem.
2. Francouzský filozof René Girard zase tvrdí, že náboženství vzniklo jako pokus nasměrovat násilí mimo vnitřní kruh lid-

ského společenství v dobách, kdy nejvyšším zákonem byla krevní msta. Ta diktovala povinnost pomstít smrt příbuzného zabitím vraha, případně jeho příbuzného. Násilí plodilo násilí a výsledkem byl krvavý řetěz úkladných vražd. Ukončit jej mělo odvrácení pozornosti jiným směrem, aby se spravedlivé zanícení dočkalo naplnění a řád byl obnoven. Jinými slovy – podle Girarda – je primárním náboženským aktem lidská oběť, lidský obětní beránek.

3. Postmodernisté jdou ještě dál a tvrdí, že kvůli své vlastní identitě vyžadujeme existenci „někoho jiného“. Abychom my byli „my“, musí být i nějací „oni“ – lidé, kteří nejsou jako my. Tak se celé lidstvo rozdělí na naše příbuzné a přátele („nás“) a cizince („ty druhé“). Do lidí, kteří nejsou jako my, pak promítáme své obavy. Zdá se nám, že nás ohrožují, že jsou nebezpeční. Démonizujeme si je. Jinými slovy – už samotný fakt vlastní sebeidentifikace plodí násilí.

Bible situaci vysvětluje jasněji a jde přitom k samotnému jádru problému. Když čteme příběh prvních bratrů, vždy se ptáme sami sebe: „Proč Bůh přijal Hevelovu oběť, a Kainovu nikoli? Nebylo právě to příčinou následného násilí?“ Proto text Tóry vysvětluje Boží odmítnutí Kainovy oběti hned vzápětí slovy: „Kain se rozzlobil a urazil se.“

Představte si, že někomu nabídnete dárek a jste odmítnuti. Jak zareagujete? Máte dvě možnosti. Můžete se optat: „Kde jsem udělal chybu?“ Nebo se můžete na dotyčného rozzlobit. Pokud zvolíte první způsob, dokážete tím, že vaší motivací byla upřímná snaha obdarovaného potěšit. Pokud se rozzlobíte, bude tím zpětně zřejmé, že jste ve skutečnosti mysleli jen na sebe a že jste se pokoušeli druhého ovládnout tím, že jste ho chtěli uvést do postavení dlužníka. I mezi primáty zkouší opičí alfa samec svou moc tak, že v tlupě rozděljuje jídlo. Případně odmítnutí „daru“ samozřejmě vzbudí hněv, protože alfa samec není žádný altruista, ale naopak mocichtivý egoista. Dává, tedy vládne.

Přesně tak vnímá oběti pohanský svět. Oběť je způsob, jak uplatit božstva, pokusem zmanipulovat je k vyplnění vlastních přání, ať si přejeme déšť nebo vítězství v bitvě. Je to ale zároveň přesný opak toho, co si Tóra představuje pod pojmem opravdové zbožnosti. Ta se totiž nezbytně pojí s pokorou před Boží tváří, s úctou

ke všemu stvořenému a s respektem k lidskému životu, který je Božím obrazem.

Vnějšímu pozorovateli se může zdát, že Kainova oběť se oběti Hevelově podobá jako vejce vejci. A budme si jisti, že v obou případech se dozajista také jednalo o „náboženský akt“. Přesto na světě nebylo nic tak odlišného. Hevel se sklonil před svým Stvořitelem, Kain toužil po moci. Jak jinak měla Tóra tuto odlišnost vyjádřit než Kainovým vztekem, když se mu nezdařilo, co si usmyslel?

Biblický příběh Kaina a Hevela je tím nejhlubším komentářem, jaký jsem kdy o vztahu náboženství a násilí četl. Násilí je pokusem vnutit jinému svou vlastní vůli. S vinou, která s násilím souvisí, se můžeme vyrovnat jen dvěma způsoby: Buď jako Nietzsche Boha popřeme, nebo si jako Kain namluvíme, že právě Boží vůli naplnujeme. Oba způsoby končí tragédií. Správnou cestou je biblická alternativa – vnímat každý lidský život jako svatý. To je jediná náděje lidstva.

Šaty ze světla

Jde o jeden z nejnámějších příběhů Bible. V rajske zahradě, obklopen veškerou nádherou stvoření, žil první lidský pár. Vše mu bylo dovoleno. S jedinou výjimkou plodů konkrétního stromu. Snad ani není třeba uvádět, že to bylo to jediné, po čem první lidé skutečně toužili. Zakázané ovoce je vždy nejsladší.

Muž a žena plod ze stromu ochutnali, otevřely se jim oči a ztratili svou nevinnost. Poprvé v životě zažili pocit studu, a když uslyšeli Boží hlas, zkusili se schovat. Marně. Bůh je totiž někdo, před kým se skrýt nelze. Po otázce: „Co jste to provedli?“ obvinil Adam svou ženu a ta obvinila hada. Výsledkem bylo vyhnání z ráje.

Příběh má mnohé aspekty. Rád bych se soustředil na jeden z nejpodivnějších. Ženě byly přisouzeny porodní bolesti, Adam se dozvěděl o tvrdé dřině, která ho čeká. A poté následují tři zdánlivě nesouvisějící věty:

1. V potu tváře budeš jíst svůj chléb, dokud se nevrátíš do země, ze které jsi byl vzat, protože prach jsi a v prach se navrátíš.
2. A Adam dal své ženě jméno Chava (Eva), protože se stane matkou všeho živého.
3. Bůh jim udělal šaty z kůže a Adam s manželkou se do nich oblékli.

Problém je očividný. Adam právě obvinil svou ženu, že ho svedla k hříchu a že je kvůli ní odsouzen ke smrtelnosti. Tak proč jí tedy v tomto okamžiku dává nové jméno? A proč Bůh Adama s Chavou odívá, když je vyhnal z rajské zahrady? Vždyť přece právě v důsledku hříchu pocítili, že jsou nazí a začali se stydět! Proč ta náhlá změna nálady? Proč hořkost předchozích vět nečekaně sládně a proč se Adam k Chavě a zároveň Bůh k prvnímu lidskému páru chová s takovou citlivostí? I známý komentátor Tóry Raši je natolik zmatený, že tvrdí, že tyto věty jsou vytrženy z kontextu a patří jinam. Jako by nám chtěl říct, že v této konstelaci je nedokáže vyložit.

Zvláštní je i výklad, který k tomuto textu pronesl v 2. století o. l. rabi Meir. Zaměnil totiž písmenka alef a ajin v hebrejském slově OR, čímž z koženého oblečení vytvořil šaty ze světla (OR s ajin znamená kůže, OR s alef světlo). To je velmi mystická a velmi zajímavá představa. Ale proč ne v ráji, proč až po vyhnání z ráje byli lidé prozářeni Božím světlem a oděni do šatů ze světla? Rabi Elazar ben Azarja řekl: „Z každého studia Tóry vzejde nový komentář.“ Pokusme se tedy i my nalézt nový význam této biblické pasáže.

Když Adam zaslechl slova: „Prach jsi a v prach se navrátíš,“ uvědomil si poprvé svou vlastní smrtelnost. Není hlubšího poznání sebe sama než uvědomění si, že jednou zemřeme, nebudeme na světě a svět bude bez nás. Lidská civilizace se zrodila v představě, že náš život je omezen na zlomek věčnosti. Že náš čas vyprší dříve, než se nadějeme.

Tóra o Adamových myšlenkách v této těžké chvíli mlčí, my se je ale můžeme pokusit zrekonstruovat. Jak to bylo? Do této chvíle Adamovi nepřišla smrt na mysl. Až teď. A s ní otázka – pokud zemře, co ho přežije? Je v nás něco, co nás přežije? V té chvíli si Adam vzpomněl na Boží slova ženě: „V bolestech budeš rodit.“ Ano, Chava bude rodit v bolestech, ale bude rodit. Bude na svět přivádět nový život! V tom okamžiku si Adam uvědomil, že ačkoliv zemře, tak pokud se mu narodí děti, něco z něj bude žít dál – jeho geny, jeho příklady, jeho ideály.

V tomto poznání je skryta i naše nesmrtelnost a toto poznání výrazně ovlivnilo celý myšlenkový svět judaismu (na rozdíl od ostatních starověkých, ale i soudobých civilizací). Babylonská věž a monumentální egyptské stavby, dva klasické záblesky, kterými nám Tóra starověký svět představuje, poukazují na jinou představu. Představu, ve které svou smrtelnost porazíme zbudováním

monumentálního díla, například stavbou, kterou nezavane ani písek času. V protikladu k tomu vychází judaismus ze zcela jiného přesvědčení. Podle něj svou smrtelnost překonáme, pokud vneseme do srdcí svých dětí své ideály. A naše děti je předají svým dětem a tak dále až do konce světa. Obrazně můžeme říct, že jestliže se Babyloňané a Egypťané starali o ohromující stavby, praotec Avraham (Abrahám) a jeho potomci se věnovali stavitelům. Judaismus je charakteristický svým zaměřením na děti, které se v něm dostaly do centra pozornosti.

Existuje však výrazný rozdíl mezi vlastní nesmrtelností a nesmrtelností, kterou získáme tím, že na svět přivedeme nový život. Toho totiž nemůžeme dosáhnout sami. Dokud si Adam neuvědomoval svou smrtelnost, vnímal ženu jako pomocníka, jako někoho, kdo stojí v pomyslné hierarchii pod ním, kdo je v jeho područí. Proto jí říkal iša, což odpovídá ženské formě hebrejského slova iš, muž. *(Někteří čeští překladatelé se tuto slovní hříčku pokoušejí přeložit jako „mužatka“ nebo „mužena“, rabín Sidon volí výraz „družka“ – pozn. překladatele.)*

Děti měly být Adamovou nadějí na nesmrtelnost, a když Adam pochopil, že bez ženy děti nikdy mít nebude, přestala mu být manželka jen doplňkem a pomocníkem. Stala se něčím víc. Svým způsobem překonala i samotného Adama. Ona a ne on bude rodit děti. Žena se v jeho očích stala podobnější Bohu, protože jako On dokáže stvořit nový život.

Adam si zároveň uvědomil, že tělesnost a nahota nejsou jen zdrojem hanby. Tělesnost manželského vztahu dostala i svou duchovní dimenzi. Na jedné straně nám připomíná naše nejanimálnější tužby, na druhé se blíží tvůrčím schopnostem Boha. Láska plodí nový život. V té chvíli se Adam obrátil ke své ženě a poprvé v ní spatřil svébytnou osobnost, které náleží vlastní jméno – Chava – což znamená „ta, která dává život“.

Význam této chvíle snad ani nemůže být patričně zdůrazněn. Vždyť Adam Chavě původně vlastně ani žádné pořádné jméno nedal. Jen ji nazval „ženou“, tak jako on sám byl jen „mužem“ či snad „člověkem“. Až když dal ženě skutečné jméno, získal je i on sám a stal se Adamem.

S objevem jména se zrodily skutečné lidské bytosti, osobnosti. Věci existují bez vlastního jména, mají jen obecné označení – například hodinky nebo auto. Ztracené hodinky i ukradené auto lze nahradit. Vlastní jméno se nevztahuje na skupinu předmětů, nosi-